

ARHIV BOSANSKE KRAJINE
BANJA LUKA

PAJIĆ BRANKO

SJEĆANJA NA BANJU LUKU U VRIJEME AUSTROUGARSKE UPRAVE

U drugoj polovini 1914.godine ili u početku 1915.godine,kao i u drugim gradovima Bosne i Hercegovine, izgrađen je u Banjoj Luci spomenik "Vitez u oklopu",koji je simbolizirao vojnika i ratne napore K.und K.monarhije.Spomenik je bio od drveta sa betonskim postoljem, a izgradila ga je,koliko se sjećam,Sekocija za održavanje vojne pruge Banja Luka - Dobrljin,čiji je rukovodilac bio neki Ševček.

Kip vojnika bio je od drveta,mislim u jednom komadu,visine od oko dva metra.Kip je bio lijepo oblikovan sa svim detaljima lica i odjeće.Na glavi se nalazila kaciga sa perjanicom.

Spomenik je podignut na uglu ulice koja vodi prema željezničkoj stanici i glavne ulice,na lijevoj strani gledano u pravcu zgrade željezničke stanice.

Prostor je bio polukružan sa betonskom klupom za sjedenje sa unutrašnje strane polulopte.U sredini je bio četvrtasti betonski temelj do koga se dolazilo betonskim stepenicama.Na tom četvrtastom betonskom postolju nalazio se spomenuti kip vojnika.Kip je bio zaštićen krovom na četiri vode,koji su držala četiri betonska stupa.Krajevi polukruga u prednjem dijelu,odnosno ivice polulopte (oblikovane kao klupa za sjedenje) od jednog do drugog kraja bile su povezane jednim lancem radi simboličnog zaštićivanja prostora gdje se nalazi spomenik.Na dumi krova u prednjem dijelu bile su godine: "1914 - 19..".Dviije posljednje cifre nisu bile unesene,a bile su predviđene za

godinu u kojoj se rat završi.

Taj je spomenik simbolizirao austrougarsku imperiju u ratnim naporima,kojoj smo mi obični ljudi davali priloge u novcu.U taj drveni kip ukucavani su ekserčići, kratke brokvice koje su se upotrebljavale za potkivanje teških seljačkih cipela ili cokula.Imale su veću četvrtastu glavu,ali su po dužini bile veoma kratke.

Svako ko je dolazio kupovao je ovaj ekserčić i plaćao ga 20 helera.Kod kupovine dobivao je čekić da s njim ukuca ekserčić u drveni kip.S njima je trebalo obložiti kip tako da vitez izgleda kao da je u oklopu.Masovnost ukucavanja tih ekserčića trebalo je da izražava veličinu patriotizma naroda,koji,eto,daje prilog za ratne napore Austrougarske kao "svoje domovine".

Organizirane su i široke akcije za ukucavanje ovih ekserčića,naročito u školama.Djeci je rečeno da donesu novac od kuće za kupovinu ovih ekserčića i da će se kolektivno ići pred spomenik na ceremonijal ukucavanja.Navodno je taj novac išao u korist Crvenog krsta,odnosno u humanitarne svrhe.Svi oni koji nisu htjeli ukucavati u njih se sumnjalo da su protiv austrougarske vlasti.

Sjećam se kako su i nas iz škole povelili na ovo svečano ukucavanje.Rečeno nam je da ponesemo po 20 helera.Mi smo se kao djaci snašli,odnosno jedna grupa mojih kolega iz razreda,i kupili u trgovini jednu šaku ovih eksera.U trgovinama su se inače prodavali na kilogram.Razumije se da smo novac od roditelja dobili,a da smo razliku zadržali za sebe.Kad smo došli do čovjeka koji je čuvao spomenik i prodavao eksere kao neku vrstu ulaznice,rekli smo mu da smo ekserčiće već kupili u školi i pokazali mu da ih vidi.Bio je to FRANJO DAVID,brat ANTONA DAVIDA.Pogledao nas je i propustio.Shvatio je u čemu je stvar jer je znao da se ti ekserčići nisu mogli prodavati u školi.

Kad je poglavar SARKOTIĆ dolazio u Banju Luku,koliko se sjećam 1916.godine,skinuli su u toku noći ovaj spomenik "viteza u oklopu" i u toku iste ga svega okovali ekserčićima jer bi bila bruka da na spomeniku ima još drvenog prostora koji nije obložen "oklopom".Spomenik su i pre-

farbali da se ne bi obrukali zbog izgleda. Tako su Okružna oblast i Kotarska administracija nastojali da "dokažu" kako Banjalučani "iz patriotizma" čuvaju spomenik i ukucavaju ekserčiće davajući lični doprinos za ratne napore Austro-ugarske monarhije. Gradjani su se potsmjehivali kad su vidjeli da je ovakvim zakucavanjem "vojnika u oklopu" dobio novi oklop koji mu gradjani nisu dali.

Za dolazak Sarkotića bile su velike pripreme. U to sam vrijeme bio učenik prvog razreda Realne gimnazije. Sjećam se da smo svakog dana na platou pred Gimnazijom uvežbavali doček. Svaki razredni starješina postrojavao je svoj razred onako kako će stajati kad Sarkotić dodje. Razumije se da su nam održane govorancije ko je Sarkotić i kakve su njegove "zasluge" za narod Bosne i Hercegovine. Posebno se isticalo da je čast za Banju Luku što on dolazi. Uvežbavali smo šta treba odgovoriti ako Sarkotić pristupi bilo kojoj grupi djaka. Odgovor je trebalo da glasi: "Vaša ekscelencijo, ja sam učenik tog i tog razreda, uz rečeno ime i prezime". Vježbali smo u horu "Carevku", državnu himnu na njemačkom jeziku.

Došao je i dan dolaska Sarkotića. Nas su postrojili duž glavnog drumu. Moj razred smješten je preko puta hotela "Bosna" sa još nekim razredima. Pored samog hotela bila je vojna muzika, a pred samim ulazom uparadjena sva vojna i civilna svita grada. Kad je trubač kod Kastelovog čoška znakom trube najavio da pristižu kola Sarkotića sa pratnjom, muzika je zasvirala neki vojni marš, a visokodostojnici stali su mirno očekujući dolazak zemaljskog poglavara. Kad je Sarkotić u automobilu došao pred hotel "Bosnu" muzika je utihnula, a neki vojni komandant podnio je raport. Poslije podnošenja raporta i pozdrava sa nekim funkcionerima Sarkotić se uputio u "Bosnu". Mi smo pri njegovom dolasku pjevali "Carevku".

To je bio sav doček. Sarkotić nije razgovarao sa gradjanima, a još manje sa djacima.

Austrougarska vlast pokušavala je da bar izvana pokaže "manifestacije patriotizma" naroda prema carskoj i kraljevskoj kruni. Ona je pokušavala da unese izvana austrofilstvo, naročito kod katolika pokušavajući da putem svoje ideologije nameće shvatanje da su interesi Hrvatske samo u okvirima Austrougarske krune. Pokušavali su da Hrvate nahuška-

vaju protiv Srba. Pjevala se i neka pjesma: "Kiša pada, Srbija propada! Vjetar piri, Hrvatska se širi!". Pjevali su je hrvatski nacionalisti austrofilске orijentacije, u čemu je i crkva imala svoju ulogu, koja nije bila baš neznatna. U crkvi se, naime, stalno molilo za pobjedu austrougarske vojske. Propagiralo se da su i Muslimani po nacionalnosti Hrvati i da su Srbi zajednički neprijatelji katoličanstva i islama. Šovinizam se naročito razvio od atentata na Ferdinanda.

Kao djak učestvovao sam u programu za Sokolski slet na Vidovdan 28. juna 1914. godine. Vježbalište je bilo pred Srpskom osnovnom školom i starom pravoslavnom crkvom. Pravoslavna crkva bila je tada na uglu, malo uvučena, između današnje Aleje JNA i ulice Sime Šolaje. Sa vježbama počeli smo još u proljeće 1914. Vježbali su nas student Njegovan i učenik Bogdan Jarakula.

Došao je dan sleta, dugo očekivani događaj za stanovnike grada. Na ulazu u sletišće bile su istaknute nacionalne zastave Srba i Hrvata. Austrougarske državne zastave uopšte nije bilo. Namjerno nije postavljena.

Programom je bila predviđena manifestaciona povorka. Upravna vlast je odredila pravac kretanja povorke, koja je polazila od Srpske osnovne škole (kod današnjeg kina "Kozara") i pored malte (na mjestu današnjeg Narodnog pozorišta) izlazila na drum. Pravac je zatim išao do džamije Ferhadije i skretao ulicom prema Kastelu da bi preko govedarnice prošao pored zgrade Realne gimnazije. Dalje je trebalo da se ide dijelom sadašnje ulice Moše Pijade do ulice Vase Pelagića i njenom cijelom dužinom do današnje Aleje JNA (tada: Vrbas aleja) i vratila se do pravoslavne crkve. Trebalo je da povorka dodje na druga vrata crkvene porte (vrata na koja je vladika izlazio i išao u Dom vladike (današnja i tadašnja pravoslavna eparhija, koju su svi zvali Dom vladike ili Vladičin dom).

Povorka se prema ovom planu i kretala. U povorci su bili članovi Sokola i članovi društva "Pobratimstvo". Bilo je mnogo građana, a i seljaka iz bliže i dalje okoline. Nikada u gradu nije bilo toliko seljaka koliko toga dana. Mislim

da ih je bilo nekoliko hiljada jer su ulice bile prosto zažrčene od mnoštva naroda.

Pred povorkom jašio je na konju, za tu priliku posebno dekorisanom, učitelj Milan Zarić i nosio razvijenu srpsku trobojnicu. Bio je u sokolskoj uniformi, a dosta jak i snažan da nosi veliku zastavu. Iza zastave i barjaktara Zarića išao je pop Subotić iz Bos. Gradiške. Nije bio u povorskoj mantiji, već je nosio seosku narodnu nošnju sa sokolskom kapom na glavi i trobojnicom preko ramena. Imao je i trubu, koju su obično nosili sokolski predvodnici.

Kroz sve ulice kuda je prolazila ova svečana manifestaciona povorka na srpskim kućama bile su isturene nacionalne trobojnice. Zastava je bilo mnogo i u samoj povorci. Seljaci su u povorci išli po grupama iz pojedinih sela. Međutim, na čelu su bili sokoli po svojim sokolskim župama, a tek iza njih građani i seljaci.

Tribine na sletištu bile su napravljene od dasaka. Tu je trebalo da se održi slet u 15 sati. Poštom je svečana povorka prošla u prijepodnevnim satima, veliki dio se razišao odlazeći na ručak u svoje kuće ili kod prijatelja, poznanika ili rođjaka. Ostali su jeli ono što su ponijeli dolazeći u grad. Mi učesnici došli smo na sletišta mnogo ranije od zakazanog vremena za početak sleta. Punile su se i drvene tribine jer su mnogi nastojali da dodju do što boljeg mjesta.

Pripremljen je dosta bogat program sleta. Predviđeno je bilo više tačaka sletskog karaktera. Mi dječaci izvodili smo tačku vježbe sa nekim palicama. Približavalo se vrijeme početka i mi smo se već postrojavali iza zgrade Osnovne škole. Trebalo je da mi kao podmladak Sokola prvi nastupimo.

Međutim, iznenada, primjetili smo neku zbunjenost među gledaocima i neko zabrinuto došaptavanje odraslih. Naš predvodnik Njegovan otišao je od nas rekavši da ostanemo postrđeni i da ga sačekamo dok se on ne vrati. U međuvremenu začuo se znak sokolske trube. Kao što to znatiželjna djeca obično čine, svi smo potrčali da vidimo o čemu se radi. Kad smo došli pred školu, gdje je bilo sletišta sa tribinama, vidjeli smo popa Subotića kako stoji na kamenu (visok kamen u obliku pečurke kod crkve, tada ofarban okolo bojama srpske tro-

bojnice). On je obavještavao narod da je u Sarajevu izvršen atentat na prijestolonasljednika Ferdinanda i pozvao prisutne da se što prije i u redu upute svojim kućama.

Kod Srpske osnovne škole bila je jedna velika restoracija u koju su pretežno dolazili austrougarski oficiri, smještena u današnjoj ulici Sime Šolaje, gdje je kasnije bila pekara Mladena Ćurčije (sada je na tom mjestu prodavnica namještaja "Lesnina"). Odmah je na toj restoraciji istaknuta crna zastava na pola koplja.

Crna zastava istaknuta je i na školi. Sa crkvene porte skinute su srpske trobojnice, kao i svuda po gradu. Mi omladinci sakupljali smo srpske trobojnice i odnosili ih u Sokolski dom, koji se nalazio u dvorišnom dijelu restoracije "Balkan".

Koliko se sjećam, istu večer vlast je organizirala demonstracije protiv Srbije. Čule su se i parole protiv Srba. Bio je to signal za stvaranje antispske histerije. Srbi su se uplašili. Svi su se povukli u kuće. Te večeri prvo je demolirana radnja trgovca Save Palikuće na Kstelovom ćošku. Demolirane su još neke radnje. Na apoteku Tome Mirkovića u Gospodskoj ulici bačena je flaša sa mastilom. Tragove ovog mastila vlasnik Mirković nije htio da obriše cijelo vrijeme rata.

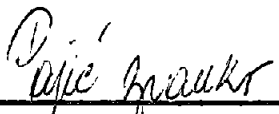
Već narednog dana, 29. juna 1914. godine, počeli su pozivati neke Srbe na saslušanje. Neke su i uhapsili. Nakon jedno 15-20 dana počela su masovna hapšenja Srba. Jedan broj uhapšenih ubrzo je interniran u Arad. Zavládala je atmosfera straha. Ćak smo i mi djeca bila u strahu jer su nam prijetili omladinci i dječaci iz austrofilskih porodica.

Osnovane su jedinice Šuckorpsa, sastavljene od stranaca, Hrvata i Muslimana, onih koji su bili austrofilski orijentisani. Članovi Šuckorpsa (zvanih: šuckori) patrolirali su po gradu i bili neka vrsta gradske policije ili garde. Na rukavu su nosili crno-žutu traku, simboliku monarhije, a imali su svoja obična građanska odijela. Bili su naoružani sa puškama i fišeklijama. Među tim šuckorima bio je i jedan Jevrejin, koga smo zadirkivali: "Halt-stoj, ti si mačak moj!" jer je jedne noći iz straha pucao na mačku. Tako su ga djeca zadirkivala i poslije prvog svjetskog rata.

Srpska čitaonica i sve srpske ustanove bile su zatvorene, osim crkve. Srpska čitaonica nalazila se u Gospodskoj ulici kod kafane "Balkan". Ranije je bila smještena u jednoj zgradi na samom uglu kod Kastelovog ćoška, na uglu današnje ulice Moše Pijade. Srpska čitaonica bila je na spratu dok su u prizemlju bile radnje: tekstilna radnja Spasoja Babića, koju je držao sa sinom Ljubom; sajčžinica Vojkerta i brijačka radnja Macure.

Nekoliko godina pred izbijanje prvog svjetskog rata Srpska čitaonica preselila se u Gospodsku ulicu u jednu staru bosansku kuću na sprat, koja je ostala sve do izgradnje zgrade u kojoj je bila prodavnica "Bata" (današnji "Borovo"). Tu je čitaonica radila sve do izbijanja prvog svjetskog rata, odnosno zabrane rada 1914. godine.

9. maj 1977. godine
Banja Luka

(Branko Pajić)

Pajić Branko : Sjeća-
nje na Banju Luku u vri-
jeme austrougarske uprave.

(N a s t a v a k)

Sjećam se da je u Banjoj Luci bio uhapšen Bogdan Jarakula. Uhapšen je 1914.godine i sproveden vezan na željezničku stanicu.Mislim da su ga preko Sunje i Bos.Broda sprovodili za Sarajevo u vezi istrage o sarajevskom atentatu.Bogdan Jarakula stanovao je u današnjoj ulici Vase Pelagića u nekoj staroj bosanskoj kući.Mislim da je kuća bila njihovo porodično vlasništvo.Njegova sestra Vukica išla je sa mnom u osnovnu školu.Bogdan je imao brata Ristu,mlađjeg od sebe,koji je izučio bravarski zanat.Bio je mlađji i od mene,a zanat je izučavao poslije prvog svjetskog rata. Drugi svjetski rat Ristu je zatekao u Novom Sadu i mislim da i sada tamo živi.

Hotel "Austriju" držala je Mahnikovica.Stari Mahnik imao je gostionicu,gdje je kasnije bila gostionica Mihajla Popovića,na mjestu kasnije zgrade zvane "Titanik",između Kastelovog ćoška i hotela "Palas".Bio je u srodstvu ili kompanjonstvu sa Tihačekom.Tihaček se i po ljeti i po zimi kupao na Vrbasu na tzv.Forkapića Brodu niže Halilovca,iza tzv.Salihagića Broda.Kćerka ovog Forkapića udala se za Hasan bega Džinića.

Mahnikovica je držala hotel "Austrija" u toku prvog svjetskog rata.Poslije završetka prvog svjetskog rata,gdje je na prvom spratu u toku rata bilo sjedište Okružne oblasti Banja Luka,bilo je tu sjedište vlasti države SHS,prvo Okružnog načelstva,a potom velikog župana Vrbaske oblasti.

Čak je i za vrijeme rata svake nedjelje vojna muzika svirala pred hotelom "Austrija",gdje su se okupljali vojnički i administrativni funkcioneri.

Vojna muzika je često svirala i pred Komandom mjesta,koja je bila u ovoj zgradi gdje je sada Arhiv sa Muzejom.Ispred zgrade bilo je šetalište sve do izbijanja prvog svjetskog rata.Tu su bile i klupe na koje se moglo sjesti.

Kada je rat izbio, šetalište je na obje strane zatvoreno da bi se zgrada Komande mjesta što više udaljila od publike. Taj je prostor ostao zatvoren sve do nedavno kada je ispred zgrade prosječena nova ulica.

Do rata austrijski vojnik bio je u drvenoj stražarnici pred glavnim ulazom u zgradu, a kada je prostor zatvoren, stražarnice su bile postavljene na obje ulazne strane bivšeg šetališta. Pred zgradom su bile dvije piramide od topovskih djuladi iz vremena turske uprave, a kasnije samo jedna piramida.

Zgrada djevojačke škole (srušena nedavno poslije potresa 1969. godine), pored današnjeg kina "Kozare" na početku ulice JNA, bila je prvobitno namjenjena za hotel. Zgrada je bila vlasništvo Rudovića, trgovca željeznom robom. Taj Rudović bio je vlasnik i zgrade gdje je za vrijeme Austro-ugarske i neko vrijeme poslije prvog svjetskog rata bila tzv. TELEGRAFANA (samo telegraf i telefon). Po završetku prvog svjetskog rata zgradu je od Rudovića kupio Savo Milanović. U toj je zgradi 1911. godine otvoreno i kino: Elektro-bioskop "Edison", vlasništvo Herclera, po nacionalnosti Jevrejina. Uz kino, gdje je danas slastičarnica, tu je Petrovicki otvorio prvu slastičarnicu evropskog tipa. Ova zgrada u cjelini i danas postoji u ulici Sime Šolaje i u njoj je danas KUD "Veselin Masleša".

Spomenuti Rudović otvorio je hotel, ali je kratko funkcionisao kao hotel. Ovaj Austrijanac, Rudović, nije našao za hotel ekonomsku računicu. Zbog toga je zgradu ustupio pod kiriju za školu. Prema pričanju moje majke, čega se i sada dobro sjećam, u ovom je hotelu organizirana oko 1906. godine svečanost ustoličenja Vasilija Popovića za vladiku.

Mislim da sa svojim hotelom Rudović nije mogao prosperirati zbog velike konkurencije hotela "Austrije" i "Bosne". Hotel "Bosna" isprva je imao depandans u jednoj prizemnoj dugačkoj zgradi, koja se protezala duž pruge. Cijelom dužinom zgrade bio je hodnik iz kojeg se ulazilo u pojedine sobe. Depandans je izgrađen prije izgradnje samog hotela i korišćen je sve do oko 1933. godine, kada je zbog izgradnje Hotela "Palas" Emerih Paskolo ekonomski bio prisiljen da

renovira Hotel "Bosnu".Prije toga zadnji veći građevinski zahvat izvršen je pred prvi svjetski rat,kada je izvršena adaptacija starog krila hotela i podignuta kapija na ulazu u baštu.Ta kapija i danas postoji.Ranija ograda bila je od drveta,a tada je na čelnoj strani postavljena željezna ograda.Tada je izgrađjena terasa pred hotelom sa nastrešnicom od stakla.Novi dio hotela isto je tada izgrađen,mislim 1912.godine.Novi dio je izgrađen na bočnoj strani duž ulice prema pruzi,baš na onoj strani gdje je danas ulaz u novoizgrađeni hotel.Novi dio hotela imao je lijepi ulaz sa predvorjem,koji je zazidan poslije prvog svjetskog rata da bi se dobio prostor za sobe.

Zgrada Rudovića data je za višu djevojačku školu pod kiriju.Ta je zgrada ostala vlasništvo Rudovića do poslije drugog svjetskog rata.Naime,poslije drugog svjetskog rata pojavili su se njegovi nasljednici i tražili odštetu za nacionalizirani objekat.

Značajno je da se u ovoj zgradi Rudovića,odnosno zgradi Više djevojačke škole,održavao poznati VELEIZDAJNIČKI PROCES 1915.GODINE.U pozadini je bila velika sala,odnosno današnje kino "Kozara".U toj je sali održan Veleizdajnički proces.Uhapšenicima su tada pretežnim dijelom bili smješteni u vojnom zatvoru u Kastelu.Iz zatvora su vezani dovođeni na suđenje.U tom istom zatvoru bili su smješteni učesnici velikog željezničkog štrajka 1920.godine,a i uhapšeni komunisti poslije donošenja Obznane i Zakona o zaštiti države.

Prije preseljenja Okružne oblasti u zgradu hotela "Austrija" imala je sjedište u staroj zgradi kraj današnjeg gradskog mosta kod Kastela.U toj staroj turskoj zgradi bilo je sjedište okružnih turskih vlasti,u koju se samo uputila austrougarska uprava.Zgrada je bila smještena na prostoru kraj zgrade Hamzage Husedžinovića i postojala je sve dok 1930.godine nije srušena da bi se na tom mjestu podigla nova zgrada Gradske opštine,koja je u potresu 1969.godine stradala.Od preseljenja Okružne oblasti pa sve do rušenja zgrada je korišćena za stanovanje.U ovoj je zgradi stanovala porodica Jovetić kada se 1914.godine doselila u Banju Luku.U toj je zgradi 1922-1923.godine sa majkom stanovao i Milo-

van Sandić. Poslije se preselio na Hiseta.

Na uglu iznad mosta na Vrbasu bio je postavljen jedan paviljon izgrađen od drveta, zvan "ladara", koji je u cijelosti prenesen u banju Slatinu i tamo montiran iznova. Tada se skratila i Šipsova bašta.

Na uglu ulice Braće Lastrić i Marije Bursać, gdje je sada zgrada Filijale Privredne banke, bila je Zemaljska banka. Do nje, u ulici Lastrića, bila je zgrada Babića, a potom Gruberovića. U kući Joze Sunarića iza Zemaljske banke u ulici Marije Bursać, na kojoj su bila dva kipa, bila je isprva Madjarska banka, a potom Narodna banka. Taj je prostor pokrila sada nova zgrada Privredne banke Sarajevo, Filijala u Banjoj Luci.

Bila je neka banka i u Gospodskoj ulici u kući Sandalja, ali ne znam kako se zvala. Znam samo da je u njoj kao prokurista radio Niko Petković.

Kuća Jakova Babića, banjalučkog trgovca, bila je podignuta za vrijeme Austrije. U njoj je bila smještena Uprava policije sve do preseljenja u kuću Asima Džinića u današnjoj ulici Šoše Mažara. Zatvor policije bio je u dvorišnoj zgradi na jedan sprat. Poslije odlaska Uprave policije u zgradi je stanovao Vlado Babić, sin Jakova. Radio je kao veletrgovac kolonijalne robe, a i na kupovini i prodaji jaja (tzv. jajara, kako smo je zvali). Radio je i kao zastupnik jedne pivovare, mislim Lobine.

U zgradi Babića ponovo je otvoren zatvor za vrijeme drugog svjetskog rata. U toj je zgradi bila smještena ustaška policija, odnosno Ustaška nadzorna služba (UNS).

U zgradi Gruberovića bili su stanovi. Zgradu je podigao negdje 30-ih godina na mjestu gdje je bila gostionica Šikića "Bijelo janje". Vukan Gruberović dao je otkaz Šikiću, srušio staru zgradu i podigao novu, po širini usku, ali na dva sprata. U toj novopodignutoj zgradi bilo je skladište vina dingač sa Pelješca, ali u prodaji na veliko.

10. maj 1977. godine

Banja Luka

(Branko Pajić)